

CESTA DO ČESKOBRATRSKÉHO STÁTU

PRÁVO A TRANSFORMACE V MYŠLENÍ BŘETISLAVA KALANDRY

JAN KOBER

Úvodem

Tento skromný příspěvek, opírající se zčásti o můj konferenční referát,¹ má především úlohu dílčí zprávy z dosud neskončeného výzkumu československých reformních snah meziválečného období, zejména pak v prostředí Československé strany socialistické. Text tedy není rozsáhlou studií, nýbrž jen dílčím přiblížením vybraných otázek a představuje tedy svého druhu pracovní sondu. Ve svém textu se zabývám některými politickými a společenskými požadavky, formulovanými Břetislavem Kalandrou, poválečným členem Československé strany socialistické. Ve svém příspěvku zkoumám jeho rozsáhlejší text „Socializační politikou k česko-bratrskému státu“,² publikovaný svým autorem roku 1919 v únorovém/březnovém čísle revue *Budoucnost*, časopisu blízkého Československé straně socialistické, který není třeba na tomto místě blíže představovat. Nebyl to však zcela běžný časopisecký článek – svou soustavností a zaujetím se blížil spíše politickému programu či manifestu, ačkoli tak nebyl výslovně nazván. Velkou pozornost jeho autor v určité části svého článku věnoval řadě právních a politických otázek, takže je tento text zajímavým pramenem nejen z hlediska obecné historiografie, ale také specificky z hlediska historiografie právní, pokud bere ohled i na širší okruh takových právněpolitických snah, které se nakonec neotiskly do tehdy platného práva. S ohledem na omezený rozsah článku přibližuji z autorových požadavků pouze určité okruhy témat.

Kdo byl Břetislav Kalandra?

Autorem zmíněného textu byl tehdy šestačtyřicetiletý Břetislav Kalandra (1872–1930), lékař ve Vsetíně, okresním městě na východní Moravě, osvěto-

1 Mezinárodní konference Radikální levice ve střední Evropě a její vývoj od konce první světové války do roku 1933, 14.–15. října 2021, Národní archiv, Praha.

2 Kalandra, Břetislav: Socializační politikou k česko-bratrskému státu. *Budoucnost* 1, 1919, č. 5–6, s. 344–368.

vý a politický aktivista. Narodil se 9. dubna 1872 ve Vídni. Jeho otec, inženýr J. A. Kalandra, pocházel z Vysokého Mýta, studoval a žil ve Vídni, kde se jako přesvědčený demokrat zapojil do revoluce roku 1848. Tato okolnost jej posléze donutila přechodně odejít na jih, kde byl na pobřeží Jadranu zaměstnán jako projektant silnic.³ Jeho syn se po studiu lékařství usadil nejprve v Náměšti na Hané a posléze ve Frenštátu pod Radhoštěm, odkud se později rodina přestěhovala do Vsetína. S manželkou Eleonorou (1876–1949) měli čtyři děti – syny Dušana, Břetislava a Závíše a dceru Drahomíru. Posledně jmenovaný syn Závíš (1902–1950), byl pozdějším levicovým intelektuálem, jehož tragický konec je široce znám.⁴

Břetislav Kalandra byl nepochybně pozoruhodný člověk. Na místech, kde dlouhodoběji působil, ve Frenštátě pod Radhoštěm a později ve Vsetíně, měl pověst ve svém okolí oblíbeného lidumilného lékaře, léčícího chudé zdarma, připlácejícího jim na léky či darujícího peníze na jídlo, které pacient potřeboval, ale pro svoji chudobu na ně neměl.⁵ Pro Kalandrovu osobnost byl vedle hlubokého etického vědomí zřejmě charakteristický dlouhodobý a živý zájem o svět okolo sebe a o věci veřejné. Přeložil roku 1901 koedici Rozhledů a Všehrdy vydaný spis francouzského sociologa Gabriela de Tarda⁶ a velký zájem o sociologii měl celoživotně. Značně byl také ovlivněn dobově populárními myšlenkami ekonoma a politika Henryho George (1839–1897). Příležitostně se k problémům doby vyjadřoval již před první světovou válkou vlastními politickými texty, z nichž zmiňme např. článek o zásadách pokrokové národohospodářské politiky, vyslovující se mj. pro „autonomně-kooperativní socialismus“.⁷ Pouze příležitostně psal také do socialistické revue Akademie, do bezvěrecké Volné myšlenky a některých dalších listů. Stal se členem realistické strany a výrazněji na sebe upozornil především jako organizátor kandidatury T. G. Masaryka do Říšské rady na Vsetínsku.

Kalandra byl veřejně známým bezvěrcem a působil jako místní důvěrník Volné myšlenky na Vsetínsku. V tomto kraji, žijícím pod značným vlivem náboženství, to nevyhnutelně znamenalo silné konflikty s místním kněžstvem i s některými jejich farníky. Jejich rozhořčení Kalandra vzbuzoval zvláště přednáškami po vsích, věnovanými zčásti lékařským tématům, zčásti však také náboženství a politice.

3 Zbavitel, Alois: Břetislav Kalandra v boji proti náboženství. Slezský sborník 59, 1961, s. 361.

4 Srov. nejnověji Kučera, Martin: Závíš Kalandra. Iluze a skutečnost. In: Kalandra, Závíš: Zvon svobody, ed. Martin Kučera. Praha – Vysoké Mýto 2020, s. 117–129; Bouček, Jaroslav: 27. 6. 1950 – poprava Závíše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ. Praha 2006; Papežová, Jana: Plout proti proudu (publicistika Závíše Kalandry). Červený Kostelec 2012.

5 Zbavitel, A.: Břetislav Kalandra v boji proti náboženství, s. 361.

6 Tarde, Gabriel de: Zákony sociální. Nástin sociologie, přeložil Břetislav Kalandra. Praha 1901.

7 Kalandra, Břetislav: Zásady pokrokové sociálně-hospodářské politiky. Obzor národohospodářský 12, 1907, č. 7–8, s. 305–313; č. 9, s. 362–372. Vyšlo též jako separát.

Podle různých zpráv byl Kalandra vynikající řečník a hovořil veřejně s oblibou; jeho přednášky, jak se alespoň z různých zpráv zdá, se u obyvatel Vsetínska těšily velké popularitě.⁸ Kalandrův neúhybný postoj vzbuzoval zášť náboženských kruhů a jednou jej udavači dokonce dostali za údajné hanobení náboženství i před soud, který však takto pronásledovaného lékaře neshledal vinným.⁹

Do osvětové práce tento lékař neváhal vkládat vlastní finance, když například ve velkém nakupoval osvětové knihy, brožury, ba i pohlednice (s vyobrazením Jana Husa) a rozdával je vhodným lidem, jimž mohly podle jeho mínění být užitečné.¹⁰ Značné zásluhy si Kalandra získal o založení, vznik a udržení veřejných knihoven a čítáren v širším regionu. Založení řady z nich v nesnadných poměrech sám probojoval, stál při nich a podporoval je.¹¹

Kalandrovo chápání socialismu

První zastavení je třeba učinit u Kalandrova chápání pojmu socialismus, lišící se nejen od způsobu, jímž s tímto pojmem pracovala sociální demokracie, ale i od způsobu, jímž byl zpravidla užíván u národních, resp. českých/československých socialistů a ovšem i v obecné publicistice. Neužíval jej jako označení pro určitými charakteristikami vymezené společenské zřízení, ale primárně jako jistý sociální princip, mohli bychom snad říci coby princip kolektivní. V životě společnosti vymezoval „dva póly“, tvořené na jedné straně právě tímto „socialismem“ a na straně druhé „individualismem“.¹² Obě tendence se prostupovaly, „čistě“ varianty společenského života podle něho nebyly možné, každé společenské zřízení bylo v různé míře směsí obou těchto tendencí. Socialismus požadoval podle Kalandry „rovnost individuí především co do ovládnání hmotných životních prostředků“. Pohled na „hospodářskou nerovnost, na křiklavé rozdíly majetků, všechnu bídu hmotnou a mravní, která z toho plyne“, vede stoupence socialistické tendence ke snaze o transformaci společnosti. Chtějí „měnit dané prostředí společenské“, „zasahovat v hospodářský vývoj“ a „vědomě dle určitých pravidel a za určitým cílem řídit vývoj společnosti“.¹³ Tato tendence má „odstranit nevázaný boj o bytí, dnešní boj všech proti všem“.¹⁴ Zároveň však Kalandra zdůrazňoval, že „[t]ento požadavek arci nesmí znamenat a neznamená naprosté nivelizování duchovní úrovně, neznamená dosahovat stejně nízké,

8 Zbavitel, A.: Břetislav Kalandra v boji proti náboženství, s. 361–366.

9 Tamtéž, s. 366.

10 Tamtéž, s. 366.

11 Tamtéž, s. 366.

12 Kalandra, Břetislav: Socializační politikou k československému státu, s. 347.

13 Tamtéž, s. 347

14 Tamtéž, s. 347.

ovšem snadno a rychle přístupné kulturní úrovni; naopak to značí poskytnout všem na základě hospodářské rovnosti možnost, by dosáhli co možná vysokou úroveň osvětovou, by byli schopni dostoupit vrcholku osvěty.¹⁵ Požadavek rovnosti mu tak byl nedělitelně spjat s požadavkem diferenciací a kultivace. Oba motivy nacházíme u řady dobových autorů, zvláště pak u strany československých socialistů bylo zdůraznění myšlenky kultivace širokých společenských skupin a také všestranné osvěty mimořádně zdůrazňovaným prvkem. Nesouviselo to jen se značnou měrou účasti učitelů a různých osvětových pracovníků v této straně, pravděpodobně vyšší než v ostatních socialistických stranách, ale také se základními prvky stranického programu, resp. transformační vize, jak byla formulována v programu z roku 1918.¹⁶

Pojetí demokracie, demokratismu a sebezdokonalování

Demokracii chápal Kalandra jako svého druhu jemný rovnovážný systém, udržovaný však zároveň v chodu pnutím sil. Silami, které považuje za dílčí jsou jednotlivé protichůdné tendence (např. socialismus a individualismus), zatímco demokracie stojí nad nimi. Zároveň uvádí, že „úplná, stabilní rovnováha sil je nedosažitelná, ba více, nesmíme si ji ani přát; úplné vyrovnání sil, naprostý soulad znamená konec pohybu, klid, smrt“.¹⁷ Pouze „labilní rovnováha“ je podle něj pro demokracii možná, tedy „labilní, jen dočasné a neúplné vyrovnání sil, z jichž napětí a rozporu může tryskat stále nový pohyb, stále nový zápas, vždy svěží životní rozmach a vzlet – neboť jen v tom tkví život, ne v klidu a nehybnosti, naprostém harmonickém vyrovnání rozporů a rozdílů.“¹⁸ Demokratismus byl u Kalandy jakýmsi personálním vztahem jednotlivce k ideji demokracie, s nároky a úkoly obrácenými především vůči sobě samému. „Demokratismus vyžaduje vnitřní reformu každého z nás“, napsal, a dále odkazoval na básnickou formulaci, vloženou Josefem Svatoplukem Macharem do úst postavě Petra Chelčického, že „každý musí v sobě sám zničit člověka, jímž dříve býval, sám sebe lepšího dát potom světu.“¹⁹ V období sklonku roku 1918 a počátku roku 1919 nebyl tento způsob myšlení mezi částí českých intelektuálů nijak ojedinělý, setkáváme se s ním různou měrou a v různých podobách poměrně často. Vize etické a kulturní obrody,

15 Tamtéž, s. 347.

16 Srov. k tomu Harna, Josef: O vývoji programů českého národního socialismu. In: Harna, Josef (ed.): Politické programy českého národního socialismu. Praha 1998, s. 13, 22.

17 Kalandra, B.: Socializační politikou k československému státu, s. 347–348.

18 Tamtéž, s. 347.

19 Tamtéž, s. 348. Celé místo v Macharově básni znělo: „Jak spěchá rychle k mordýřskému soudu! ... / Vsi, hrady, hříšná města chce bořit, / by místa bylo pro ty lepší lidi... / Zvrácenost taká! Každý musí v sobě / sám zničit člověka, jímž dříve býval, / sám sebe lepšího dát potom světu...“ Machar, Josef Svatopluk: Apoštolové. 1907–1911. Praha 1911, s. 24.

kteřá vřak nemá začít odkudsi shora, nýbrž zdola od každého jednotlivce, byla samozřejmě nejen přáním, ale především politickým apelem k proměně představ a zájmů (hodnot), k sebereflexi.

„Bratrskost“ a „českobratřský stát“

Českobratřský stát, zmiňovaný v názvu Kalandrova textu (i v názvu mého příspěvku) s Jednotou bratrskou, jak by se mohlo na prvý pohled zdát, nikterak nesouvisí. Kalandra mínil pojem českobratřský jako „bratrský v českém národě“, tedy bratrský v českých podmínkách. Tuto bratrskost autor dovozoval hned z dvojího možného zdroje, přičemž první zdroj lze nazvat sekulárně-národní, zatímco druhý zdroj bychom mohli nazvat nábožensko-etický.

V prve uvedeném sekulárně-národním smyslu měla být podle autora bratrskost dosahována kulturou národa, který se sám v této své kultuře „slučuje v duchovém bratrstvu, vpravdě demokratickém cítění a smýšlení“.²⁰ „Kdo řekl kultura,“ citoval k tomu s kazatelským patosem Kalandra poněkud kuriózně z románu *Růženy Svobodové*, „řekl i národnost, neboť staletí národa přináší hrozny své minulosti na ramenech jako vyslanci, kteří přišli ze země zaslíbené. Ano, pravá osvěta nemůže být než v pravdě národní; nejkrásnější plody může nést jen strom hluboko zakořeněný v půdě národní.“²¹ Avřak „jevy národní kultury“ musejí být podle něj přístupné všem členům národa, ba jsou podle něho „podmíněny vysokou vyspělostí každého příslušníka národa“.²² Toto duchové bratřství národa ve své kultuře je pak dále doplněno výsostně sekulárním prvem „umění“. Pojem vřak není Kalandrou užíván v běžném významu, ale ve významu širším, ve smyslu určité techné, která je zároveň i životní moudrostí. V tomto široce pojatém umění – umění dobrého života („životem pochopeným a procítěným“), pak Kalandra dochází až k pojmu lásky, když prohlašuje, že „[k] do miluje, je umělcem. [...] Žít v krásě, tj. v souladu s životem, jest cílem všeho úsilí člověka“ a „[u]skutečňovat lásku v životě, to je odkřýt smysl života. Smysl života toť láska.“²³ Tuto lásku pak dále vztahoval jednak k demokracii, jednak k pravdě, přičemž tvrdil, že ideálem demokracie je krása a tento „mysl demokracie jest odhalen uměním“. Poukazoval také na slova filosofa Augustina Smetany, chválící Slovany pro jejich vlohy k socialismu a umělecký smysl.²⁴

20 Kalandra, B.: Socializační politikou k českobratřskému státu, s. 347.

21 Tamtéž, s. 347. Jednalo se o román *Růženy Svobodové Milenky*, vydaný poprvé roku 1902 v Praze u J. Vilímka. Do roku 1919 vyšel román ve čtyřech vydáních.

22 Tamtéž, s. 347.

23 Tamtéž, s. 347.

24 „Neporuřená síla Slovanů, hluboké jich vlohy k socialismu, jich vroucí smysl umělecký, který se nikdy nevzdálil od přírody, ručí nám za to, že dovedou oduševnit dějin k životu sociálnímu a zu-

Druhý zdroj „bratrské syntézy“, označitelný jako nábožensko-etický, by podle Kalandry „mohla a měla být dána náboženstvím, náboženským společenstvím“. Pojmem náboženství, jak upozornil, však nemínil označovat především církev, „pozitivní náboženství“, ale „tzv. volné – je jistě nejintimnější, nejosobnější a nej-soukromější projev duševní každého z nás; ale jednou v naši myslí zakořeněno, hledí se vybití, vyžití i mimo nás a hledá styk s obdobnými projevy jedinců jiných. Každé náboženství se více méně snaží se socializovat, vtělit se v určitý život určité skupiny – dříve zvané – církve.“²⁵ Kalandra zároveň vyjádřil přesvědčení, že až se svět po válce více uklidní, vykristalizuje určitý nový náboženský život coby nové sociální hnutí, podobně, jako se kdysi zrodilo křesťanství; předpokládal, že na novém náboženském směru „socialism by [...] byl asi silně zúčastněn“.²⁶

Socializace a hospodářská politika – základní obrysy

Samotné těžiště Kalandrova textu ovšem leželo ve formulaci konkrétnějších představ, jímž by se měla právní politika v nové republice vydat. Tyto úvahy lze rozdělit do několika okruhů.

Obecnější význam mají autorovy myšlenky o hospodářské politice státu, směřující k socializaci (užívá pojmu „hospodářské politiky socializační“). Z formulace se zdá, že autor předpokládá trvalé nebo dlouhodobé zachování přidělových systémů, resp. přeměnu přidělových systémů nouzových, válečných, na přidělové systémy mírové a zároveň socialistické.

Samotný poměr výroby a práce v socialistické či smíšené ekonomice pak Kalandra nahlížel jako vyvažování různých potenciálně konfliktních zájmů s přihlédnutím k zájmům celku a s přihlédnutím k zájmu budoucích generací. Na straně výroby je povinností „vyrábět nutné životní prostředky v dobré jakosti a v dostatečném množství pro všechny, tak, aby přiděly byly nejen co možná stejně velké, ale dostatečně velké“.²⁷

Zásadním požadavkem tu byla ohleduplnost k zaměstnancům (pracovníkům). Vyrábět se má „za šetření pracujících osob, tak, aby nebyly tělesně vyčerpány a vysíleny“.²⁸ Tento cíl nebyl příliš nový, přišel s ním v zásadě již Robert Owen o století dříve. Kalandra jej však doplňuje o cíl méně často artikulovaný (byť v socialistic-

šlechtit přírodu k uměleckému tvoření, vtisknout tvůrčí smysl umělecký silám přírodním dosud spoutaným; oni vyvinou z říše pravdy říši lásky; přirozená povaha Slovanů učiní je schopnými býti nositeli příští říše lásky – tak v národnosti může a musí umění stvořit syntézu volnosti a rovnosti v duchovém bratrství.“ Kalandra, B.: Socializační politikou k československému státu, s. 348.

25 Kalandra, B.: Socializační politikou k československému státu, s. 348.

26 Tamtéž, s. 348.

27 Tamtéž, s. 359.

28 Tamtéž, s. 359.

kých programech i tisku jej tak či onak zčásti formulován nalezneme, zvláště pak ve vztahu k odůvodňování boje za zkracování pracovní doby): vyrábět se má „za šetření pracujících osob, tak (...) aby měly čas a možnost i osvětově žít a se využít“.²⁹ Vyrábět se má rovněž „za šetření svobody jednotlivců tak, aby způsob práce a organizace výroby nepřekážely vývinu mravní osobnosti pracujících“.³⁰

Dále byl tento požadavek Kalandrou doplněn ještě o zřetel k (možným) budoucím generacím: „vyrábět eugenicky, tj. za šetření dětí a příštích generací“.³¹ Tento požadavek souzněl nejen se stálicemi mezi socialistickými požadavky, jako byl tak či onak pojatý zákaz dětské práce a ovšem i jeho kontrola a vynucování. Teoreticky mohl vést například k pronikavému omezení prodeje alkoholu ve snaze vykořenit alkoholismus. Konečně pak mělo být podle Kalandry vyráběno tak, „aby byl trvale znemožněn křiklavý rozdíl majetku, tj. křiklavý rozdíl v možnosti užívat hmotných a duševních statků (...) [byl umožněn] zájem pracovníkův na práci mu přidělené a zaručena přiměřená částka zisku jeho práce.“³²

Kalandrův návrh pojetí pozemkové reformy

Obecné pojetí zemědělské reformy

Kalandrův text vyšel v únoru/březnu 1919, tedy v době vrcholících sporů a prací na přípravě základní koncepce pozemkové reformy. Lze tedy důvodně předpokládat, že se v něm jeho autor zabýval pozemkovou reformou (reformami s ní volně souvisejícími) tak podrobně právě s ambicí zasáhnout svými myšlenkami veřejné debaty, popřípadě ovlivnit přípravu této reformy. Konstatoval, že v řadě ohledů byl ovlivněn pojetím sociálního demokrata Josefa Macka (1887–1972), představených v jeho nedávné publikaci „Znárodnění a zlidovění české půdy“.³³ Podobně jako u Macka již sama hlavní zásada modelu pozemkové reformy, propagovaného Kalandrou, se pronikavě lišila od podoby nakonec přijaté na základě kompromisu hlavních politických sil: mělo se jednat o formulaci optimálního, všeobecného principu, jak k vlastnictví půdy přistupovat, z něhož samozřejmě připouštěl jisté výjimky, ovšem časově omezené.

Zemědělská půda – základní princip

Zmíněný optimální a všeobecný princip speciálně pro zemědělskou půdu měl podle něj znít: „držet půdu [smí] jen ten, kdo ji dovede sám s rodinou obdělávat, a právě tolik, kolik jí potřebuje na slušnou výživu rodiny a kolik jí může sám s rodi-

29 Tamtéž, s. 359.

30 Tamtéž, s. 359.

31 Tamtéž, s. 359.

32 Tamtéž, s. 359.

33 Macek, Josef: Znárodnění a zlidovění české půdy. Praha 1918.

nou obdělávat³⁴. Kalandra bezpochyby sdílel Mackovo stanovisko, že „neobmezená vláda nad půdou je zrovna tak nelidské zařízení jako bývalo panství člověka nad člověkem“. Podle Macka mělo být vyvlastnění velkostatků provedeno ideálně bez náhrady, podobně, jako bylo ve Spojených státech amerických bez náhrady zrušeno otroctví; zároveň však pochyboval, zda je k takovému kroku veřejnost politicky zralá.³⁵ Za samozřejmé pokládal zrušení svěřenství.³⁶ Kalandra si byl však vědom také toho, že po jistý, patrně ne zcela krátký čas nebude nemalá část obyvatel schopna sama hospodařit (tj. na rodinných hospodářstvích vlastníma rukama) a dodával, že „netřeba převrat tak rychle provést“.³⁷ Vedle toho zdůrazňoval potřebu podpory zakládání zemědělských družstev. Jako výjimky z výše uvedeného pravidla navrhoval autor strategické transformační výjimky, záležitosti v ústupcích či zmírněních, majících sociálněpsychologicky usnadnit průběh přeměny – „pro první dobu 20–40 let by výměr mohl být povolen větší, za stoupající arci pozemkové daně – a mohlo by být povoleno najmout 1–4 výpomocné síly – arci dle kolektivní smlouvy.“³⁸

Zemědělská půda – otázka velkostatků

Ve vztahu k velkostatkům zaujal Kalandrův koncept relativně umírněné stanovisko. Velkostatky do 200 hektarů zemědělské (nikoli lesní) půdy se majiteli měly ponechat. I zde se autor pokusil navrhnout určité odstupňování. Velkostatky do 200 hektarů by tedy zůstaly zachovány, avšak „ze všech statků měřících 10–200 ha by se platila, zvláště od 50 ha by se platila silně stoupající pozemková daň, že by majitelům bylo výhodnější statky prodat“.³⁹ Naopak větší celky by byly vyvlastněny s určitou kompenzací („z velkostatků měřících 200 až 1 000 ha bude se vyplácet nejvýš 2% úrok po dobu 40 let majiteli a jeho přímým dědicům“); a konečně, podobně jak již bylo zmíněno výše, velkostatky (bez lesů) měřící více než 1 000 hektarů.⁴⁰

Za optimum pro takto rozdělovanou půdu považoval Kalandra výměru 1 až 10 hektarů pro bezzemky a malé zemědělce, kteří měli být jedinými individuálními příjemci. Neopomenul však ani kolektivní podoby hospodaření. Některé velkostatky měly být odevzdány zemědělským družstvům; některé by zas vedla

34 Kalandra, B.: Socializační politikou k československému státu, s. 360–361.

35 Macek, Josef: Znárodnění a zlidovění české půdy. Praha 1918, s. 69.

36 Tamtéž. Podrobněji ke kontextu těchto snah srov. Kober, Jan: Fideikomisy (svěřenství). In: Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír (eds.): Encyklopedie českých právních dějin. Sv. II. Plzeň 2016, s. 492–504; a v připravované knize Kober, Jan: Pohřby mrtvé ruky.

37 Tamtéž, s. 360

38 Tamtéž, s. 360.

39 Tamtéž, s. 360.

40 Tamtéž, s. 360.

obec, okres, kraj, země ve vlastní režii nebo v nájmu. Vedle toho Kalandra věřil, že budou vytvořeny pokusné statky provozované ve veřejné režii.

Velmi podstatná byla samozřejmě otázka kapitálu, za něž by si bezzemci nebo malí rolníci mohli pozemky obstarat. Kalandra proto navrhoval, aby se nové statky získané parcelací velkostatků „pronajaly na doživotní [nájem] nebo v prvním pokolení dědičný nájem za mírnou sazbu“.⁴¹

Dobovým zahraničním trendům odpovídala i autorova myšlenka, že by při rozdělování pozemků měly být určité skupiny osob či subjektů upřednostněny před ostatními pomocí institutu předkupního práva. Tímto předkupním právem měli být podle něj upřednostněni bezzemci, zemědělská družstva, případně obec, okres, kraji, země, které by takové statky vedly buď ve vlastní režii nebo v nájmu nebo by je příležitostně rozparcelovali. Autor si všiml i otázky zvířat a navrhoval, aby byla stanovena povinnost jejich odkoupení, avšak nad jistý (zřejmě vyšší) počet by měla být zvířata vyvlastněna.⁴²

Lesní půda

Odlišným způsobem než k zemědělské půdě navrhoval Kalandra přistoupit k půdě lesní. Téměř všechny lesy měly být podle jeho modelu vyvlastněny a stát se veřejným vlastnictvím. V soukromých rukou měly zůstat pouze malé lesní celky do rozlohy 1 hektaru. Lesní celky v rozsahu 1 ha až 99 hektarů měly být vyvlastněny do rukou samosprávy. Zřejmě v návaznosti na rozlohu a místní poměry i potřeby se měly tyto lesní celky stát buď lesy obecními, okresními nebo krajskými (autor předpokládal obnovu krajského zřízení, a to obdobně k okresům a obcím coby samosprávných korporací). Lesní celky v rozloze nad 100 hektarů měly být vyvlastněny ve prospěch země.

Kompenzace posavadním vlastníkům měla být omezená a odstupňovaná způsobem, který bychom snad mohli nazvat kombinací zásad potřebnosti a přiměřenosti z hlediska celku. Kalandra uznával, že do určitých rozloh se kompenzace dát má, ovšem nad tyto rozlohy by již bývalý vlastník nebyl jako osoba fyzicky potřebný dalším zaopatřením a pouze by opět kumuloval majetek, jen v jiné formě. Proto při rozloze do 100 hektarů měla podle autora být majiteli vyplacena plná cena. Naopak z rozlohy od 100 do 2000 hektarů měl být vyplácen „nejvýš 2 % úrok po dobu 40 let“, pouze vlastníku „a jeho přímým dědicům (ženě, dětem, vnukům“), a podle předválečné ceny. Lesní celky větší než 2000 hektarů měly být vyvlastněny bez jakékoli kompenzace.⁴³

41 Tamtéž, s. 360.

42 Tamtéž, s. 360.

43 Tamtéž, s. 360.

Reforma městského prostoru – bydlení a jiné městské pozemky

Všeobecně

Na požadavku agrární reformy ovšem Kalandra svůj transformační model nekončil. Jeho pomyslným druhým a důležitým sloupem byla socializace městského prostoru, mající z velké části podobu komunalistickou. „Stavební půda a obyvatelné budovy se [...] zobecní, komunalizují,“ psal Kalandra, jakkoli připouštěl, že určitá část obytného i nebytového prostoru může zůstat i mimo reformu, především v malých městech a obcích, takže tato změna měla být primárně zavedena „aspoň v městech průměrně více 4000 obyvatel čítajících“.⁴⁴ V textu neupřesňuje motivaci právě této hranice, pracovní však můžeme předpokládat podobnou úvahu jako již výše, tj. odmítnutí nadměrného transformačního spěchu a obavu z rozkladu společenského smíru.

Městské i venkovské zámky a paláce

Určité specifické druhy nemovitostí však měly mimo to být vyvlastněny ve všech případech. Jednalo se především o sídla v té době již zrušené šlechty.⁴⁵ Přístup k náhradové platbě se měl lišit podle ceny nemovitosti, za menší nemovitosti měla být poskytnuta finanční náhrada fakticky v podobě blížící se životní rentě, coby čtyřicetiletá platba „majiteli a jeho přímým dědicům“ („paláce, zámky v městech se vyvlastní, v ceně nad 1 000 000 bez náhrady; do 1 mil. se budou vyplácet po 40 let 2 % úroky“). Majiteli a jeho přímým dědicům měl být také přenechán slušný rodinný byt po dobu 100 let jako soukromé vlastnictví, přičemž „nutné opravy v celé budově, pojištění budovy opatří obec“. Po uplynutí těchto 100 let měl být tento byt vyvlastněn (zobecněn). Vidíme tedy, že proces vyvlastňování je Kalandrou navrhován v podobě vůči posavadním vlastníkům relativně ohleduplné, nemající u nich vyvolávat případné pocity křivdy, a naopak mající poskytnout těmto osobám dlouhodobé jistoty a výhody, které by zčásti kompenzovaly ztrátu původního vlastnictví. Obdobným způsobem jako s městskými zámky a paláci navrhoval Kalandra naložit i s venkovskými zámky. U nich uváděl, že jejich nové využití mělo sledovat především sociální potřeby, „pro dělnictvo, učitele, úředníky, malé živnostníky, žactvo“.⁴⁶ Zahrady paláců a zámků měly být podle autora vyvlastněny „pro veřejné používání“, tedy patrně vyvlastněny do rukou obce, na jejímž území tato budova stála. Náhrada byla opět omezena rozsahem: do 2 hekta-

44 Tamtéž, s. 361.

45 Srov. Kober, Jan: Šlechtictví – zrušení (1918). In: Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír (eds.): Encyklopedie českých právních dějin. XVI. svazek. Správa veřejná – Suché. Plzeň 2019, s. 746–755; Kober, Jan: Zrušení šlechtictví. In: Kober, Jan – Holubec, Stanislav (eds.): Počátky Československé republiky 3. Praha 2023, s. 60–81.

46 Tamtéž, s. 361.

rů měla být dána „přiměřená náhrada“, u zahrad nad 2 hektary mělo být vyvlastnění bez náhrady.⁴⁷

Městský bytový prostor

Stejně tak ve vztahu k ostatnímu městskému bytovému prostoru navrhoval Kalandra diferencovaný postup. Nájemní domy v ceně nad 1 mil. Kč by byly vyvlastněny bez náhrady. V případě domů s nižší hodnotou pod 1 mil. Kč by byly vypláceny majiteli a jeho přímým dědicům po 40 let 2 % úroky; po 40 letech budovy případnou bez náhrady obci; avšak nutné opravy v budově a její pojištění během oněch 40 let měla opatřit obec.

Stát měl podle Kalandry podporovat „stavební družstva úředníků, dělníků, maloživnostníků“ a zavést pro zdaňování jejich budov pouze mírné daňové sazby.⁴⁸

Vyvlastnění však nemělo postihnout rodinné domky, vily s hodnotou pod 1 mil. Kč a také „do určitého výměru čtverečného a krychlového obsahu“, (představu o této výměře však ani náznakem nespecifikoval), měly tyto nemovitosti zůstat svým vlastníkům zachovány. Z nemovitostí většího rozsahu měla být buď předepsána stoupající daň, anebo měla být „přiměřená část“ pronajata někomu jinému. Podobně i u jiných soukromých bytů, které by přesahovaly určitý limit „krychlovým obsahem“, měla být zavedena zvláštní daňová sazba.⁴⁹

Navrhoval také zavést právní mechanismus automatického vyvlastnění zobecněním ex lege, který by byl používán pro novostavby. Ty by byly, za účelem stimulace stavebního ruchu, nejprve vlastnictvím stavebníka, avšak po 100 letech by byly automaticky vyvlastněny a případly by i s pozemkem bez náhrady příslušné obci. Podobně, jako jsme to již viděli výše, i v tomto případě by obec dalších 40 let posledního vlastníku a jeho přímým dědicům vyplácela úrok 2 %, „stanovený dle ceny po postavení budovy“.⁵⁰

Stavební půda

Kalandra věnoval svou pozornost také otázce stavební půdy, spekulace, s níž představovala již před válkou dlouhodobý problém v řadě států. Opět požadoval diferenciovat mezi různými velikostmi měst. Požadoval vyvlastnění stavební půdy do rukou obce. U těchto pozemků v rozsahu 10 hektarů až 1 hektar měly být vyvlastněny bez náhrady. U stavebních pozemků do 1 hektaru mělo být zachováno soukromé vlastnictví, avšak měla být nově vytvořena určitá předkupní práva k těmto pozemkům. Na prvním místě mělo být vytvořeno předkupní právo

47 Tamtéž, s. 361.

48 Tamtéž, s. 361.

49 Tamtéž, s. 361.

50 Tamtéž, s. 362.

obce, doplněné zvláštní „srážkou přírůstkové hodnoty“, mající zabránit spekulacním ziskům. Na druhém místě pak mělo následovat předkupní právo stavebních družstev.⁵¹

Pronikavá reforma trestního práva

Jako u většiny socialistických reformních programů, nechyběl ani u Kalandry požadavek pronikavé reformy trestního práva, a zvláště pak trestání. Tento požadavek byl autorem ještě více zdůrazněn patrně vlivem jeho lékařské profese. Uváděl, že reforma má být uskutečněna „na podkladě jednak humánním a psychiatrickém, jednak sociálně profylaktickém a eugenickém“ a dovozoval, že „[z]ločin, přečin, přestupek, přesněji řečeno porušení určitých společností stanovených norem, zákona může mít příčinu buď v chorobné antisociabilitě, event[uálně] i v chorobné tělesné konstituci (§§ o zločinech proti mravopočestnosti!) viníka – pak běží o případ psychopatologický; buď ve výbuchu prudkého temperamentu nebo v nemyslivosti individua – pak je zlý úmysl, tedy podstata zločinu atd. vyloučena; buď individuum využije ve svůj prospěch slabost druhého individua nebo slabiny sociálního zřízení – pak nutno tato druhá individua chránit a sociální politikou i školou vzniku takých slabých individuí [bránit], sociální zřízení zesílit a tak znemožnit akci osob sobecky bezohledných“.⁵²

Soudobý systém trestního práva a trestání považoval pronikavě špatný, takže mohl být napraven pouze „dalekosáhlou změnou systému trestání“. Od tradičních socialistických požadavků se nijak nelišil požadavkem zrušení trestu smrti; žádal nadto výslovně i zrušení trestu doživotního vězení, coby určité alternativy nejvyššího trestu. Naopak od běžných socialistických požadavků se výrazně lišil Kalandrův požadavek mimořádně pronikavé reformy, která měla změnit posavadní systém trestání k nepoznání. Požadoval totiž zrušení trestu vězení delšího než jeden rok a také zrušení vyšetřovací vazby, s výjimkou zvláště naléhavých případů. Argumentoval, že „[t]o vše je strašlivé barbarství“.⁵³

Jako alternativu propagoval dlouholetý socialistický požadavek podmíněného odsouzení (který byl také jako jedna z mála větších reform trestního práva ještě téhož roku 1919 přijat). Podmíněné odsouzení se podle něj mělo vztahovat „na počet přestupků co možná velký, přečinů, snad i zločinů. Pojem zločinů by měl být „hodně omezen, sociální podmínky mnohých zločinů atd. vzaty přesněji v úvahu při posouzení trestnosti“.⁵⁴

51 Tamtéž, s. 361.

52 Tamtéž, s. 357.

53 Tamtéž, s. 357.

54 Tamtéž, s. 357.

Požadavky ve vztahu k samotnému uskutečňování trestu odnětí svobody a jeho alternativ byly ovlivněny opět socialistickými východisky, humanismem i eugenickými náhledy autora. Požadoval „zhumanizování“ vězení, jakkoli uznával, že [i]ndividua naprosto antisociální, patologická, jichž činnost by trvale mohla ohrožovat společnost a jichž rozmnožování je rozhodně nežádoucí, by musela být trvale internována,“ pokládal za místo k tomu vhodné spíše „léčebné ústavy“. Domníval se, že mezi vězňenými je více „případů psychopatologických (...) než se obecně myslí“, a je proto třeba proto využít internace v léčebných ústavech, zatímco v případech „patologické antisociability internovat v pracovnách, řízených odbornými lékaři a vychovateli“.⁵⁵ Společný důraz kladl Kalandra na to, že každém případě by mělo být „nutno dát viníkovi možnost se napravit, očistit, opravdu se rehabilitovat.“⁵⁶

Závěrem

Na stručně přiblížených vybraných motivech z reformistických představ Břetislava Kalandry ukazují značnou šíři českého transformačního myšlení na širší socialistické levici, zahrnující kruhy československých socialistů i dalších, často i zčásti nábožensky smýšlejících intelektuálů. Značná byla u autorů tohoto druhu míra synkreze různých prvků, přítomné bylo například reflektování spisů starší socialistické tradice (mj. francouzských socialistů 19. století), pozoruhodná byla intenzita náboženských či pseudonáboženských a etických úvah, které nacházíme promíseny i představami o národní mimořádnosti či o zvláštních vlastnostech slovanských národů apod.

Přestože byl vliv textů Břetislava Kalandry a jemu podobných okrajových socialistických publicistů na politiku a běh věcí zcela omezený, jejich myšlenkový vliv na představy uvnitř čtenářské obce periodik, v nichž publikovali, anebo skupin, jimž přednášeli, nebyl patrně zcela zanedbatelný. Součástí důkladnějšího poznání reformistických a transformačních představ v české a československé (a ovšem i místní německé) společnosti po roce 1918 by měla být vedle zkoumání politických snah na nejvyšší úrovni také důkladná analýza myšlení skutečně či zdánlivě okrajových autorů, ve své době však přeci jen působících na patrně zanedbatelnou čtenářskou skupinu a spoluformujících myšlení o možném transformačním ideálu. Mnohé z Kalandrových myšlenek mohly jistě působit dlouhodoběji, bez ohledu na svůj aktuální neúspěch v parlamentní politice, a začleňovat se do nových myšlenkových konstelací v pozdějších obdobích výrazných společenských změn.

*Článek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace
Ústav státu a práva AV ČR, RVO: 68378122.*

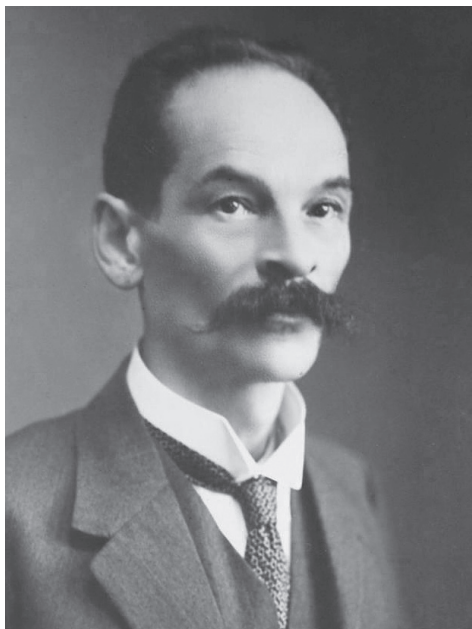
55 Tamtéž, s. 357.

56 Tamtéž, s. 357.

The Path into the Czech Brother State: The Law and Transformation in the Thought of Břetislav Kalandra

The article is dedicated to a forgotten physician, devoted political activist, Břetislav Kalandra (1872–1930), and selected topics of his programme text ‘Through Socialisation Policy to the Czech Brother State’ published at the end of the winter of 1919. Its author, an advocate of democratic socialism, formulated a brief and complex idea of the gradual, peaceful, and extensive transformation of society from capitalism to socialism. The author of the article mainly discusses Kalandra’s concept of the main principles of socialisation, his ideas of the all-embracing property reform in the country (agricultural and forest land reform) and towns (housing areas, building plots). Kalandra advocated a gradual transformation, rather more long-term oriented, quite consistent, but at the same time providing certain long-term compensatory benefits to the expropriated. The second interesting area of Kalandra’s thought was the concept of a radical reform of criminal law and methods of punishment. In accordance with socialist ideas, the legal reforms should not only abolish the death penalty and humanize the criminal law in general, but also in a far-reaching way gradually eliminate the imprisonment of people (except in necessary cases), and anticipating modern efforts of restorative justice in order to return offenders back to ordinary life.

*Břetislav Kalandra, 1872–1930
(Muzeum regionu Valašsko)*

*Závěš Kalandra, 1902–1950
(Muzeum regionu Valašsko)*